

drawings, sketches, outlines, etchings and paintings by Taras Shevchenko; translated from the Ukrainian by John Weir, Irina Zheleznova, Olga Shartse and Gladys Evans]. – Kiev : Dnipro Publishers, 1989. – 558 p.

8. Shevchenko's 'Aral Sea' Poems / transl. by Vera Rich // The Ukrainian Rev. – 1999. Vol. 46. – P. 87–89.

9. Song out of darkness : selected poems / Taras Shevchenko; [translated from the Ukrainian by Vera Rich with preface by Paul Selver; a critical essay by W.K. Matthews; introduction and notes by vy V. Swoboda]. – London : The Mitre Press, 1961. – 128 p.

10. The poetical works of Taras Shevchenko / translated from the Ukrainian by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. – Toronto : University of Toronto Press for the Ukrainian Canadian Committee, 1964]. – 563 p.

УДК 101.9(477)

*Ірина ДАНИЛІВ,
Ірина ДМИТРІВ,
м. Дрогобич*

ІДЕЯ ДУШЕВНОГО МИРУ ТА ЩАСТЯ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розглядаються особливості світогляду Григорія Сковороди, зокрема його погляди на душевний мир та щастя. Аналіз філософської концепції митця здійснюється на основі його філософської та релігійної поезії, байок та притч.

***Ключові слова:** Г. Сковорода, байка, душевний мир, поезія, притча, художній образ, щастя.*

***Danyliv I., Dmytriv I. The Idea of Soul's Peace and Happiness in Hryhorij Skovoroda's Literary and Philosophical Output.** The article concerns the specific features of Hryhorij Skovoroda's world perception, in particular his view of soul's peace and happiness. The analysis of writer's philosophical conception is carried out on the basis of philosophical and religious poetry, fables and parables.*

***Key words:** H. Skovoroda, fable, soul's peace, poetry, parable, character, happiness.*

***Данылив И., Дмытрив И. Идея душевного мира и счастья в творчестве Григория Сковороды.** В статье рассматриваются особенности мировоззрения Григория Сковороды, в частности его взгляды на душевный мир и счастье. Анализ философской концепции художника осуществляется на основе его философской и религиозной поэзии, басен и притч.*

Ключевые слова: Г. Сковорода, басня, душевний мир, поезія, притча, художественний образ, щастя.

Постановка проблеми. Кожен письменник розкриває і втілює свої думки у певному літературному жанрі, який стає своєрідною формою чи оболонкою для художньої ідеї. Для висвітлення свого філософського світогляду Г. Сковорода спершу обрав поезію, а згодом і байки. Митець заклад у них чимало ідей, проте провідними є погляди на душевний мир та щастя, які тісно переплітаються між собою, доповнюють один одного, становлячи таким чином нерозривне ціле.

Аналіз досліджень. Про життя і творчість Г. Сковороди написано чимало історико-філософських, літературознавчих, лінгвістичних, педагогічних, богословських та інших наукових праць і розвідок. Зацікавленість творчістю письменника особливо посилюється з часу створення Харківського історико-філологічного товариства (1877), зокрема світоглядів та творчості українського філософа присвятили свої праці такі вчені: О. Потебня, М. Сумцов, Д. Багалій, О. Єфремов та інші. У ХХ столітті творчість Г. Сковороди досліджували А. Ніженець, В. Бонч-Бруєвич, П. Пелех, О. Біленький, М. Возняк, Ю. Барабаш, І. Головаха, І. Пільгук, Л. Махновець, Г. Хоткевич, В. Ерн, В. Поліщук, П. Попов, М. Редько, М. Сиваченко, П. Тичина, В. Нічик, І. Драч, І. Стогній, С. Кримський, М. Попович та інші. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття творчість митця осмислювали та інтерпретували такі письменники і публіцисти, як І. Франко, М. Коцюбинський, М. Євшан, І. Нечуй-Левицький, А. Товкачевський, П. Тичина, М. Хвильовий, В. Поліщук, М. Зеров. А в період національно-визвольних змагань Г. Сковорода взагалі виступає символом української культури. З тих часів «сковородинство» є однією з яскравих рис нашого письменства.

Незважаючи на значну кількість досліджень, творча спадщина Г. Сковороди ще не достатньо вивчена, оскільки залишається чимало вагомих аспектів, які потребують ґрунтовного наукового осмислення, зокрема, специфіка ідеї душевного миру, концепція щастя, їх інтерпретація Г. Сковородою в художніх творах. Цих питань частково торкалися П. Дунай, І. Куташ, І. Паласюк, О. Шокало, С. Ярмусь, однак аналіз поставленої проблеми годі вважати вичерпаним.

Мета статті – дослідити погляди Г. Сковороди на душевний мир і щастя, зокрема їх рецепцію у поезіях та байках письменника.

Виклад основного матеріалу. Концепцію щастя і душевного миру у поезіях і байках Г. Сковороди складають чимало елементів. Їх першим і основним джерелом є любов до Бога, беззастережна віра і покора. Так, у

першій пісні «Саду божественних пісень» письменник зазначає:

Блажен, о блажен, хто з перших пелен
Себе присвятив Христові,
День-ніч в його мислить слові,
Взяв іго благає, ярмо взяв легкеє ... [2, 49].

Цими рядками автор обстоює думку, що той, хто обрав у своєму житті Бога, отримав благословення у всьому, що робитиме, і буде це для нього легким. Друга пісня ідейно споріднена з першою, тому логічно продовжує її провідну ідею:

О Йсусе, нам ти люба відрадність!
(...) О страждальцям радість!
Дай мені ліки, цільбу від напасті,
Не дай пропасти! [2, 55–56].

Митець вважає, що тільки Бог може подарувати істинну радість і захистити від зла, що підстерігає на кожному кроці. Це переконання філософ наводить також у байці «Щука та Рак», де у «силі» митець пояснює: «Без Бога й за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ – рідний край: скрізь йому й завжди добре. Бо добро він не збирає з місць, а носить його в собі. Воно йому як сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах. Не місце його, а він освячує місце; не вигнанець, а подорожній, і не вітчизну кидає, а лише змінює її; куди прийшов – тої землі й син, бо несе в собі народне право, про яке Павло сказав: «Закон духовний». Страх Божий – джерело мудрості, і веселощів, і довговічності, а зневіра – солодка їжа, що ховає в собі гірку труту. Важко помітити цю труту. Важко увійти у беззаконня. «Гріхопадіння хто зрозуміє?» Той, хто пізнав суть страху Божого. Корінь його гіркий, але плоди солодкі. А беззаконня є гачок, захований у ласощі, який раниць душу» [2, 121]. Автор байки переконаний, що у всьому потрібно покладатись на Бога, тоді ніякий «лихий гачок», на який піймалась Щука, не зможе принести шкоди ні тілу, ні душі. Таким чином, любов до Бога, зв'язок із Творцем веде до щастя і душевного миру, тому є першим і основним щаблем у філософській концепції Г. Сковороди.

За світоглядом Г. Сковороди, душа людини за своєю природою прагне спокою і миру з навколишнім світом, оскільки лише так вона сповнюватиметься щастям, радістю. Щоб віднайти душевну рівновагу в собі, потрібно мати чисту совість, що, наче джерело, живитиме добрі помисли людини. Так, у пісні третій читаємо:

Щасливий той і без утіх, хто подужав смертний гріх.
Душа його – Божий град, душа його – Божий сад (...)
А невинність – то мій квіт, мир, любов – ото наш плід.

Бо душа моя верба, ти для неї, як вода (...)

Я нічого не боюсь, лиш гріха я стережусь,

В мені вбий усякий гріх – це є ключ моїх утіх! [2, 51].

Причиною неспокою, за Г. Сковородою, є земний гріх, який «каламутить» душу. У пісні ж десятій митець говорить про те, що саме чиста совість є головним орієнтиром праведної людини, яка не боїться смерті, бо перед Богом вона чиста, і їй нічого боятися покари і страшних мук у пеклі:

Знаю, що смерть, як коса замашна,

Навіть царя не обійде вона,

Байдуже смерті, мужик то чи цар,

Все пожере, як солону пожар.

Хто ж бо зневажить страшну її сталь?

Той, чия совість, як чистий кришталь [2, 58].

Шлях до раю, щастя відкритий, потрібно лише дбати про чистоту свого серця:

Щоб в небо возлетіти, хоч на хвилю чистий стань! (...)

Бо серцем хто брудний, не може Бога уздріть [2, 50–51].

Помірність у всьому вже є нагородою для чистої совісті, бо тільки так вона формується в людини. Щастя людини письменник вбачає не в зовнішньому світі, а у внутрішньому її естві, а саме в душі, що і є домівкою совісті. Вона невидима, дослідити її науковими методами неможливо, проте від чистоти помислів залежить гармонія між небесним і земним у творінні Божому. Таким чином, другою сходиною в концепції душевного миру та щастя є чиста совість.

Земне існування людини сповнене багатьох спокус, зокрема грошлюбства, жадібності, що призводить до суєтності, яка є серйозним ворогом духовного життя:

Залиш, о дух мій, скоро всі землянії міста!

Зійди, мій душе, в гори, де правда живе свята,

Спокій де, тишина царюють з відвічних літ,

Країна де вабна, де неприступний світ [2, 50].

У цих рядках Г. Сковорода висловив думку про те, що потрібно вийти із системи земних пристрастей і піднятися туди, де панує правда, тобто Мудрість та Бог, і саме там заспокоїться душа. Але для цього треба залишити печалі світу й марнотність мирських діянь. Такий підйом зветься у митця «возлетінням», яке можливе в очищеній людині. Спокій, тиша, тобто душевний мир, досягається через поєднання з небесним, з Богом.

Відчути щастя та душевний мир через задоволення тілесних потреб неможливо, бо вони від земного світу, тлінні та ефемерні, а душа без-

смертна і живиться таким же. Так, у пісні одинадцятій знаходимо потвердження висловленої думки:

Не буде плоттю ситий дух.

Прірва – дух у чоловіку, ширша всіх небес та вод,

Не наситишся довіку, чим звабляється народ.

Від цього-бо скука, нудьга, скрегіт, жалю вар,

Від цього неситість, із краплі більший став жар [2, 58].

Цими словами Г. Сковорода переконує, що повністю плоть людську задовольнити не вдасться. Навпаки, чим більше житиме людина свої земні забаганки, тим більше відчуватиме невдоволення, що ростиме без кінця, мов бездонна прірва і пожиратиме все світле, що є в кожного від Бога. В пісні дванадцятій поет вістить:

О діброво, о зелена! Моя матінко свята!

В тобі радість звеселена тишу, спокій розгорта.

Не бажаю наук нових, крім здорового ума,

Крім розумностей Христових, бо солодкість там сама.

І нічого не бажаю, окрім хліба та води,

Вбогість приятелем маю – з нею ми давно свати.

За маєток земний маю спокій, воленьку святу,

Окрім вічності бажаю я дорогу цю просту [2, 59].

Філософ закликає бути ближче до простого, природного, адже ніякі штучні науки не відкриють людині не тільки своїх глибинних таємниць і законів, а й не зроблять щасливими, і тим більше не принесуть душевного миру.

Веселість сердечна – це ведро неба ясного,

Коли проминув морок, шум вітру мирського.

О світе вабний! Ти мені океан, пучина,

Вихор ти, хмари і тьма, тужлива година.

Проте вже веселка мені яскраво заграла,

Неначе голубка мені мир звіщувала.

Печале, прощай! Прощай! Прощай, зла утробо!

Вже кволості край, встав я із гроба.

О пагінь Давида! Мені ти берег і кифа,

Всеселка, мир, світло, життя, погода, олива [2, 64].

Г. Сковорода влучно окреслив два щастя, істинне та хибне, і щасливий той, хто зумів розпізнати це. Світ земний – це «океан», «пучина», «хмара», «тьма», що вражає своїми масштабами, закручує і топить. А Божий «світ» – це «веселка», «мир», «світло», «життя», «погода», «олива», небесна благодать, яка дається кожному в подарунок від Бога за віру, добро, покору, вдячність. І цими рядками пісні митець зауважує,

що щастя і душевний мир можна віднайти лише в самому собі, воно завжди поруч, потрібно лише вміти його побачити.

У пісні двадцять четвертій зустрічаємо думку мислителя про те, що хоч людина і обирає Господній шлях добра і радості серця в убогості, проте горе, сум, печаль може випробовувати людину:

Бо ж печаль ускрізь літає, по землі та воді,
Швидше блискавок ширяє, знайде і в добрі, й біді [2, 72].

Незважаючи на мінорний початок, Г. Сковорода відкриває таємницю того, як не загубити спокій і не втратити знайдене щастя: «Жартома треба смуток бити, будь в житті, як Бог подав» [2; 73]. Таким чином, поет висловлює думку про те, що печалі, які іноді можуть огортати серце, повинні гартувати дух, а подолати їх можна лише в усьому покладаючись на Божий промисел.

Скромність життя, відмова від мирських благ є одним з найважливіших орієнтирів, який вказує дорогу до щастя і душевного миру. Так, у пісні двадцять дев'ятій звучать такі рядки:

Збав мене ти від напасті,
Смири душі тлінні страсті,
Дух вони шматують,
І життя руйнують [2, 79].

Нічого справді цінного мирські блага не дають, а лише роблять серце кам'яним, душу черствою, а людину заздрісною і жадібною. Варто відзначити, що Г. Сковорода за своє життя мав унікальну можливість порівняти життя у прекрасних палацах Петербурга і особливості сільського, мандрівного буття. Мабуть, саме це і допомогло поетові побачити справжню сутність щастя. Про це говорять рядки у вірші «O delicati blanda etc», що має присвяту до Петра Герардія:

О селянський милий, любий мій спокою,
Жодних смутків там немає (...)
Знай, що під слів медом трута є омани,
Утікай, заткнувши вуха.
Добро не міститься в золоті і груді,
Не в індійських маргаритах,
Серце непожадне малим сите буде,
Жадність-бо нічим не сита [2, 87–88].

Саме злобу, ненажерливість, обмани, підступність бачив Г. Сковорода у Петербурзі в палаці Катерини II. А в селі, серед миролюбних християн, які хоч і нічого дорогоцінного не мають, можна віднайти непереминаючі вартості, а саме: добро, щирість, милосердя, щастя, душевний мир. І що особливого, ніхто не боїться, що це можуть відібрати, бо воно в душі, серці людини.

Г. Сковорода надзвичайно тонко і багатогранно відчував життя і знав, що іноді й добра людина може збитися з істинного шляху. У вірші «Horatii I[iber]ii, oдах» йдеться про те, що навіть Божою ласкою не потрібно зловживати, інакше все можна втратити:

Хто знає міру, в добрі не гордіє,
Не безнадійний в біді, як наспіє,
Знає, що щастя від Бога, а також
Зміна усяка [2, 95].

Отже, третім необхідним компонентом концепції душевного миру та щастя є відмова від мирських насолод в ім'я благородства душі.

Досягти загального щастя, підкреслює Г. Сковорода, можна завдяки працьовитості. У пісні двадцять третій митець наставляє:

Кинь, о друже мій, безділля,
Дорожити варто днем,
Зразу ти берись до діла –
Час безслідно промайне! [2, 71].

Як бачимо, Г. Сковорода вважав, що час не варто марнувати безділлям, а трудитися, адже лінь є гріхом, що точить душу людини, а труд – шліфує і облагороднює, приносить щастя. До речі, тема часу глибоко осмислена українським філософом, а також усіма бароковими письменниками, які активно опрацьовували тему швидкоплинності земного життя.

Проблеми працелюбності письменник торкається і в своїх байках. Так, у байці «Зозуля та Косик» висловлено такі міркування про працю: «Робота наша – це джерело веселощів. А коли кого робота не звеселяє, той не має з нею спорідненості, хто не є її приятелем вірним і нічого біля неї не любить, той завжди неспокійний і нещасливий. Але нема солодшого, як спільна для нас усіх робота. Вона визначає пошуки Божого Царства і є головою, світлом та сіллю будь-якого приватного заняття. Навіть найкраща робота не веселить, коли є без страху Божого, бо, наче без голови, вона мертва, яку б ми не мали із нею спорідненість. Страх Божий звеселяє серце. Воно, як тільки почнеш звертати на нього гадки свої, відразу ж оживає, і, як прах, розвіяний вітром, зникає біс нудьги та зневіри. Всі ми, всяк добрий чоловік лише до цього народжені. Щасливий той, хто поєднав любу собі роботу із загальною. Це справжнє життя» [2, 116].

Щоб бути щасливим, треба лише знайти себе самого, свою спорідненість і в ній трудитися. А у спорідненій праці відчужена людська сутність повертається до людини. Отже, ідея Г. Сковороди про споріднену працю є спробою письменника подолати відчуженість праці. Він вчить досконало відрізнити працю, яка є природною потребою, від праці, перетвореної на засіб існування, нав'язаної зовні, примусової праці. Згід-

но із філософським світоглядом митця, людина діє за внутрішньою потребою, природно, відчуваючи здатність до певного виду діяльності [1, 41]. Саме таку ідею втілює письменник і у байці «Собака та Кобила», де зустрічаємо слова, які говорить Собака до Кобили, що надмірно пишалася з того, що носить поноску, хоч це не для неї справа: «(...) завжди смішить навіть добре діло, коли воно не дано природою», і «(...) мене навчав спільний наш Отець Небесний, давши мені до цього схильність, а схильність дала бажання, бажання – знання та звичку. Можливо, саме тому заняття моє не смішне, але похвальне» [2, 112–113]. Таким чином, кожному даний Богом нахил до певної справи, головне для людини – віднайти, до якої саме.

Так, у байці «Годинникові колеса» письменник словами алегоричного образу годинникового Колеса висловлює думку, що природні нахили є різні, але кожне здатне приносити істинне щастя: «Мене, – відповіло Друге (Колесо), – так зробив мій майстер, і цим я не тільки не заважаю, але ще й допомагаю, аби годинник мав єдиний шлях по сонячному колу» [2, 105]. Вміти бачити своє призначення і знати, що воно необхідне не тільки людині, що його виконує, а й іншим людям, складає основу ідеї «спорідненої праці». У «силі» до байки Г. Сковорода висловлює таку думку: «З різними природними нахилами й життєвий шлях різний. Одначе всім їм один вінець – чесність, мир та любов» [2, 105]. Отже, кожна праця благородна, якщо вона природна для тої чи іншої людини.

Поза збіркою «Байки Харківські» є «Байка про Котів», в якій один Кіт «визвався бути рибалкою для всіх котів на селі», але не вмів цього робити, з приводу чого Г. Сковорода зазначає: «Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але цим вони лише ошуковують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли це й утіха, то не для серця; утіху для серця матиме у спорідненій праці. Тим ця справа приємніша, чим спорідненіша. Коли б блаженство жило в багатстві, то чи ж мало багатих? Але спокійних і бадьорих серед них мало. Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця. Ось де зала солодкого її бенкетування. Тут вона, наче хитра машина, що обертається на повний хід, тішиться і, обходячись лише житнім хлібом та водою, не заздрить на царські хорони» [2, 431–432]. Як бачимо, наступним компонентом у концепції душевного миру та щастя є «споріднена праця».

Щастя, якого усі прагнуть, не потрібно шукати ніде на землі, а тільки в собі. Г. Сковорода наполегливо переконує у цьому рядками двадцять восьмої пісні «Саду божественних пісень»:

Так, про місяць знать дарма, є там люди чи нема,
Кинь Коперникові сфери,
В серця свого глянь печери!
Глагол у нутрі твоїм, веселий будеш з ним.

Бог найкращий астроном і найвищий економ.
Що потрібно тобі, знайдеш лиш у собі.

Придивись в нутро собі: друга знайдеш у собі.
Стрінеш там ти добру волю,
Стрінеш в злій блаженну долю:
У тюрмі твоїй там світ, в болоті твоїм – цвіт [2, 77].

Все, що потрібно для щастя, є в самій людині, потрібно лише відкрити, віднайти його. Воно невидиме, але відчутне в доброті, милосерді до іншої людини, смиренні. Бог створив усе для того, щоб людина була щасливою, але вона шукає це у зовнішньому світі, і тому нещасна. А насправді щастя поруч, зовсім близько, тільки потрібно зануритися в себе. Таким чином, п'ятою складовою концепції душевного миру та щастя є самопізнання.

Висновки. Отже, Г. Сковорода у своїх творчості, а саме у збірці поезій «Сад божественних пісень», окремих віршах і збірці «Байки Харківські» висловив свою філософську концепцію щастя і душевного миру. У своїх оригінальних піснях і байках він тонко і влучно доводив, у чому заховане те бажане й таке необхідне щастя, давав поради, як відшукати душевний спокій, щоб перебувати в гармонії зі своїми думками, вчинками, оточенням. Усе, що для цього необхідно – це чисте серце, скромність життя і відмова від облудливих мирських благ, які непомітно пожирають душу жадібністю і заздрістю. Важливою в досягненні душевного миру є праця, до якої покликав Бог, подарувавши нахил до неї, вміння віднаходити себе, заглиблюючись у своє єство. Ось такі прості, і водночас складні істини розкриває Г. Сковорода, який вів мандрівний спосіб життя, не прагнув задовольняти свої забаганки, а в першу чергу пізнавав самого себе, щоб потім допомогти іншим віднайти щастя в собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Паласюк І. Самопізнання Г. Сковорода як шлях до єднання з природою для досягнення щастя / І. Паласюк // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – Львів, 1999. – Вип. 1. – С. 38–45.
2. Сковорода Г. Твори: У 2 т.: 2-ге вид., випр. / [Ред. кол. М. Жулинський (голова), М. Сулима (заступник); переклад М. Кашуби, В. Шевчука; передм. О. Мишанича]. – К. : ТОВ Видавництво «Обереги», 2005. – Том 1. – 528 с.